

RECENZE

Blanka Filipcová, Jindřich Filipec: Různoběžky života (zápas o socialistický životní způsob) Nakladatelství Svoboda, Praha 1976

Nová práce manželů Filipcových je dosud naší nejrozsáhlejší monografií o socialistickém životním způsobu a zároveň nejvzrůdejší jejich vlastní marxistickou studií. Publikovaná vědecká monografie svým tematickým rozsahem pokrývá velmi značnou část problematiky, která je svázána buď bezprostředně, nebo zprostředkovaně se zápasem o socialistický životní způsob. Přesvědčivé polemické zaměření práce pokračuje běžný charakter objektivistických komparací a akcent na tvorbu života, na aktivní tvůrčí činnost, činí z uvedené studie významnou marxistickou studii, která výrazně zasáhne do našeho vědeckého i společenského života.

Uvedená studie má své aspekty teoretické, metodologické a lze říci, že oba tyto aspekty vystupují současně, že metoda i teorie jsou v práci dialekticky skloubeny v jednotný kontext ukazující na veliké možnosti bádání v této společenský významné oblasti. Práce, zejména ve své závěrečné části, je doplněna o statistické a empirické údaje, které mohou poskytnout ještě veliké možnosti interpretací nebo které se v jiných případech mohou stát korektorem realističnosti našeho uvažování o skutečně probíhajících procesech při tvorbě životního způsobu v socialistické společnosti.

Poskytnout ucelený obraz o formování životního způsobu, jak je popsán v uvedené studii, není snadné, zejména pro tematickou širší analýzy, jakož i pro rozsáhlou využití vědecké literatury, u které se popisují objektivně probíhajících procesů vá-

žou na polemiky nebo na objasňování míst dosud „nezmapovaných“. Z těchto důvodů se moje stručná informace musí nutně jevit jako jisté zjednodušení základních a mnohostranných procesů, které jsou v práci vyjádřeny.

Životní způsob – jak říkají autoři – není nějakým výsekem, segmentem společenské skutečnosti, ale spíše jejím aspektem, což podle autorů znamená – že všechny části společenské reality jsou pro jeho utváření víceméně, aktuálně nebo potenciálně, bezprostředně nebo zprostředkovaně důležité. Životní způsob je široký komplex činností, jimiž lidé různými způsoby uspokojují a utvářejí své potřeby, jsou to společenské vztahy, které v tomto koloběhu činnosti a potřeb vznikají a s nimiž se spojují jisté hodnoty, normy a ideje. Tento komplex je určován společensko-ekonomickým řádem a sociálně ekonomickým postavením jednotlivých společenských tříd a skupin. Způsob života se tedy mění v závislosti na změně společenského zřízení.

Marxisticko-leninské pojetí životního způsobu je založeno především na pochopení práce jako bytostného činitele při utváření člověka. Socialistický životní způsob, to není „nedialektická kontrapozice nového života, pojatého jako čistá idea, ba dokonce výslovně jako sen a pokus o jeho naplnění v podobách, které prý diskreditují původní ideální projekty v důsledku přeměny programu v systému (37). Nepochopení reálného socialismu je nepochopením skutečné revoluční podstaty a procesů uskutečňování dějinné úlohy dělnické třídy. Rozčarovanému intelektuálovi, který si nejprve vytvořil falešnou vizi společnosti, se jeví ideál života sledovaný děl-

nickou třídou jako „buržoazní společnost bez buržoazie“, která je podle okolností jednou „výstředkem budovatelské askeze“, jednou „excesem konzumentství“ nebo také hypertrofií politického, respektive „etatického“ prvku. (38) Jednotlivé argumenty, a námitky se vzájemně často vylučují, neboť nejde o žádnou ucelenou koncepci, ale o pragmaticky zaměřený eklekticismus.

O socialistickém způsobu života můžeme říci, že jde o proces „postupného vyjevování a rozvíjení potenci lidského rodu“, v němž se tento proces nechápe ani v duchu nějakého antropologického esencialismu, ani jako rezignace na tzv. rodovou podstatu člověka. Utváření způsobu života a jmenovitě uskutečňování socialistického životního způsobu je mimo jiné také magistralní cestou poznání, sebepoznání člověka a lidské společnosti. A v dialektické jednotě s tím stále významnějším faktorem praktického uskutečňování vyšších forem života lidí, jež v podmínkách socialismu probíhá jako vědomý a stupňující se měrou na vědě založený společenskohistorický proces.

Životní způsob je utvářen celým společenskoekonomickým systémem, jehož je součástí. Různé formy spojení moci ekonomické, politické a ideologické znamenají také různé prostředky a formy zasahování do života lidí. V předkapitalistických společnostech převládají mimoekonomické prostředky a zjevné formy začleňování člověka do systému; v kapitalistické společnosti převládají ekonomické nástroje a zastřenější formy této integrace. Práce a potřeby, to jsou ty centrální oblasti, přes něž kapitalismus ovládá život člověka a přes něž si podrobuje i všechny ostatní, zdánlivě soukromé, individuální aktivity ponechané oblasti života.

Kapitalismus přes různé, nicméně však dílčí změny usiluje vždy o petrifikace a „věcnou“ reprodukci „daných“ poměrů. Tento fakt je koneckonců zakalkulován a hraje rozhodující roli i ve všech prognózách budoucího vývoje, tj. apriori vymezuje prostor, rozsah i hloubku bu-

doucích změn a orientuje rozhodovací prostor. V životním způsobu se tedy projevují základní principy a mechanismy, na nichž funguje a rozvíjí se společenský systém. V dnešní kapitalistické společnosti se nikdy nemůže opomenout, že průmyslový způsob uspokojování potřeb je ohromným nástrojem v rukou soukromých producentů k nevidané manipulaci v této sféře, jejímž dominantním cílem je zisk; diktatura reklamy denně vnucuje spoustu zbytečných výrobků a nutí k předčasně a zrychlující se jejich obměně. Vlastnictví věcí stává se symbolem sociálního postavení člověka, podle něhož je měřena a hodnocena jeho úspěšnost či neúspěšnost. Právě proto celý tento mechanismus funguje a mění každou potřebu v byznys, nezávisle na obsahu a funkci uspokojení, čímž ji fakticky deformuje. Vládnoucí třída se v této deformaci cítí uspokojena, neboť jí poskytuje maximum požitků a garantuje požitek základní – zisk. Dělník naopak podroben dvojnásobné nadvládě buržoazie, tj. jednou jako producent nadhodnoty, jako zdroj rozšířené reprodukce kapitálu, podruhé jako spotřebitel, jehož všechny potřeby jsou orientovány a uspokojovány takovým způsobem, aby zmnožily zisky soukromých vlastníků.

V důsledku své analýzy autoři odmítají dichotomizaci způsobu života, v níž sféra mimopracovní doby je odtrhována od sféry pracovní. Rovněž je jim cizí teoretické východisko, které chápe člověka takto rozpolceně, tj. jako bytost, která je ve sféře práce podrobena tlaku odcizení, zatímco ve sféře mimopracovní doby se může potvrdit a vyžívat jako svobodná bytost (jejíž svoboda je ovšem chápána jako svoboda individuální volby určitých činností a hodnot). Nadvláda kapitalistické společnosti nad dělníkem má stejné, co do obsahu znásilňující zákonitosti ve „sféře práce“ a stejné i v oblasti konzumu; nepřestává být nadvládou kapitálu nad dělníkem. V kapitalismu se může měnit a mění se hodnota pracovní síly a v závislosti na tom může vzrůstat i životní úroveň dělníka a měnit se některé strán-

ky jeho životního stylu. Neměnné však zůstává jeho třídní postavení, jež znamená, že reproduce jeho života je vtěsnána do hranic reprodukce pracovní síly, která může být kdykoli v závislosti na otřesech kapitalistického systému vržena zpět až k fyzickým mezím své existence. Z toho také plyne trvalá sociální nejistota, jež je podstatným rysem života dělnické třídy a většiny pracujících v kapitalismu.

Nastolení moci diktatury proletariátu, nové společenské vztahy, jejichž jádrem je zespolečenštění výrobních prostředků, zasahuje radikálně do života jednotlivých tříd a vrstev mění jejich pozici v sociální strukturu společnosti. To vše nachází svůj výraz i v každodenním životě lidí, v určité změně struktury i obsahu jejich aktivit a potřeb, jednání a myšlení. Utváření socialistického životního způsobu je dlouhodobý, komplikovaný a často rozporný proces, v němž rozhodující a vedoucí role připadá dělnické třídě, která určuje jeho obsah. Autoři vystupují proti pseudoalternativě, kterou formulovali buržoazní teoretikové, jako by růst životního standardu byl v protikladu s humanistickým způsobem života. Pro socialistický životní způsob, formovaný v socialistických zemích, je charakteristické vzájemně dialektické spojení humanistického způsobu života a rostoucího životního standardu. Autoři jsou proti tomu, aby společnost socialistická byla měřena optikou kritérií, jež jsou vlastní úzké vrstvě intelektuálů, kteří za vrcholy dokonalého životního stylu považují všestrannou participaci na kultuře v tradičním slova smyslu (sféra umění a vědy) a jako by to úzké kritérium – izolované od ostatních – mělo být vnuceno celé společnosti jako žádoucí vzor. Socialistický způsob života se rodí nejprve v nových společenských, a to výrobních, třídních, politických a ideologických vztazích, jež utvářejí jeho základní strukturu. Postupným rozvojem se tato struktura dále upevňuje. V ní se přeměňují, rozvíjejí a fungují jednotlivé komponenty, jejichž vnitřní dynamika je vázána především na rozvoj

výrobních sil socialistické společnosti a přeměny ve sféře vědomí. V této dvojí vzájemně se ovlivňující dynamice vyžívají a krystalizují krok za krokem specifické rysy, stránky či vlastnosti socialistického způsobu jako nové kvality.

Autoři práce B. Filipcová a J. Filipec podávají hlavní charakteristiky socialistického životního způsobu a vidí tyto změny ve výrobních a třídních poměrech, jejichž podstatou je odstraňování soukromého vlastnictví, překonávání třídních rozdílů, nový princip rozdělování podle výsledků vykonané práce, jež jsou upevňovány novými politickými a ideologickými vztahy. Za základní specifické rysy socialistického způsobu života považují tyto znaky:

- a) všichni zakládají svůj život (bezprostředně nebo zprostředkovaně) na výsledcích vlastní práce, neexistují třídy a skupiny, které by žily z výsledků cizí práce;
- b) všichni se stávají spoluvlastníky výrobních prostředků, a v těchto podmínkách se mění vztah k práci, její místo a hodnota v životě člověka, a to tím výrazněji, čím více se mění a bude měnit i sám obsah práce, tj. na místo konkurence nastupuje princip spolupráce a soutěživosti;
- c) nepřekročitelná hranice mezi výkonem a rozhodováním, jež v kapitalismu znamená, že většina je vyloučena z účasti na řízení společenských procesů, se mění v nezbytnost účasti všech členů společnosti na řízení a rozhodování;
- d) zespolečenštěné výrobní prostředky se stávají aktivním nástrojem k odstraňování třídních rozdílů a umožňují vytvářet sblížující se životní podmínky pro všechny a postupné překonávání třídně diferencovaných životních stylů;
- e) nové výrobní poměry znamenají změnu základní společenské funkce výroby a spotřeby, jež neslouží rozšířené reprodukci kapitálu, ale rozšířené reprodukci lidského života, tj. je v ní obsažena možnost postupného překonání

- dichotomií, vlastních životu v kapitalistické společnosti;
- f) mění se postavení individua ve společnosti, jednatel není již redukován na pouhou pracovní sílu, ale jeho všestranný rozvoj je nejvlastnějším účelem společenského snažení;
 - g) mění se vztahy mezi lidmi, neboť není již možné, aby člověk byl redukován na pouhý prostředek v rukou druhého, aby vývoj jedněch se odehrával na úkor druhých, ale v těchto změněných vztazích se naopak člověk stává společenským činitelem rozvoje ostatních, a tím i sebe sama ve smyslu rozšířené reprodukce a rozvoje osobnosti;
 - h) nové společenské poměry, které odstranily bariéru soukromovlastnických interesů, umožňují utvářet životní způsob jako proces, který se v základních rysech rozvíjí jako plánovitý, řízený a uvědomělý proces;
 - i) výsledkem těchto nových poměrů je i změna funkce životního způsobu. Je prostředkem k všestrannosti směřujícího rozvoje osobnosti a zároveň vytváří předpoklady k vyšší vývojové fázi – ke komunismu. Protože není podřízen nadvládě majetku, umožňuje řešit i takové obtíže, jež vyplývají z objektivně rozporných vztahů mezi ochranou životního prostředí, růstem životní úrovně a rozvojem nového způsobu života.

Autoři vytvářejí představu o komponentách socialistického životního způsobu. Tyto komponenty seskupují do tří základních celků. Jsou to komponenty podstatné pro reprodukci a tvorbu lidského života. V lidském životě jsou vzájemně propojené, netvoří ovšem – jak uvádějí autoři – hierarchický systém.

1. *Komponenty strategické*, jež mají klíčový význam pro krystalizaci specifické kvality socialistického životního způsobu.
 - a) práce,
 - b) účast na životě společnosti, na roz-

- hodování a řízení společenských procesů,
- c) světonázorová orientace a vzdělání.

2. Biosociální komponenty

- d) způsob udržování rodu – rodina (vztahy mezi partnery, včetně sexuálních, vztahy mezi pokoleními, způsob péče o děti, vlivy populačních trendů na rodinný život),
- e) zdraví, výživa,
- f) bydlení a bytový standard,
- g) oblékání – péče o vlastní vzhled.

3. Komponenty spojené s kultivací a utvářením společných potřeb

- h) činnosti a potřeby volného času a způsoby jeho využívání (ve vazbě na každodenní volný čas, víkend, dovolenou),
- i) účast na kultuře (v užším slova smyslu),
- j) vztahy mezi lidmi,
- k) komunikace.

Každá z těchto komponent zahrnuje potřeby, které motivují k určité činnosti. Stimulují i vznik nových potřeb, které vznikají v procesu jejich uspokojování. V těchto vztazích ve způsobu života se zároveň odrážejí i určité akceptované normy chování, hodnotová zaměřenost a zprostředkovaně i světonázorová orientace. Autoři rozsáhle popisují rovněž základní rysy socialistického způsobu života a jeho krystalizaci vážou na tempo rozvoje vědeckotechnické revoluce. Socialistický životní způsob je dialekticky rozporným procesem, v němž postupně proti třídní diferenciaci budou převažovat rysy sjednocování a individualizace. Sbližování ve způsobu života mezi jednotlivými socialistickými zeměmi, posílení rysů aktivní tvořivosti ve způsobu života, rozvoj nového typu kolektivismu, soudružské spolupráce atd.

Všestranná a rozsáhlá je rovněž analýza problémů spojených s „aktivitou života“, životní úrovní, analýza jistého procesu „všeobecného zbídačování“ (de-

valvace v podmínkách všeobecné krize kapitalismu). Prostředky politické manipulace vedoucí k integraci subjektů do daného kapitalistického systému jsou popsány zvláště přesně a zasvěceně. Velmi výstižně jsou také kritizovány různé buržoazní koncepce „meliorismu“ kapitalistického systému. Tato kritika je obzvláště důležitá, že pod vlivem „módní vlny sociologie“ se v krizových letech vývoje naší společnosti zaváděly hodnoty a normy neslučitelné s charakterem našeho socialistického společenského zřízení.

Zásadní trasu proměn charakteru práce jako hybné síly při utváření socialistického způsobu života je vědeckotechnická revoluce, nechápe se tento proces v práci mechanicky lineárně, ale dialekticky všestranně se analyzuje „od postupného vytlačování těžké manuální práce“ k dílčí mechanizaci, automatizaci částečné nebo komplexní, ale tak, že se nerýsují utopické představy v oblasti přeměn lidské práce a způsobu života. Práce pro vykořisťovatele zůstává i v podmínkách maximální funkcionálnosti vždy vynucenou rabskou prací. V komunistickém společenském systému práce slučuje svoji nástrojovou povahu s cílem, ale toto naplňování, „překonávání zastaralých forem práce“ vidí autoři v širokých dialektických souvislostech. Nepochopení této dialektiky – zdůrazňují B. Filipcová a J. Filipec – vede k záměně marxismu jakousi eschatologií, podle níž teprve v určitém bodě a okamžiku „příchodu“ vědeckotechnické revoluce bude nastoleno „království“ boží na zemi a umožněna vsutku tvořivá práce, zatímco dnes – s jednostranným přihlédnutím k technologické úrovni velké části pracovních úkonů – toto znamení tvořivosti jako by absolutně chybělo. Tento eschatologický pohled, nepostihující rozvíhavost trajektorií lidského života v různých společenských systémech, v jejich současné, zárodečné podobě, ovšem nutně žene vodu na mlýn konvergenčním teoriím (str. 304).

S. B. Filipcová a J. Filipec zdůrazňují, že „každá etapa zápasu o nový život na-

chází své avantgardní představitele, své živoucí vzory“ (str. 346). Zdůraznění těchto tvůrčích aspektů socialistického životního způsobu a jeho účastníků v něm je – lze říci – základní myšlenkou celé studie. „Individua nedělají sebe sama, nýbrž vytvářejí se navzájem, fyzicky i duchovně“ (347). V kapitalismu je hlavní akcent položen na nejrůznější formy adaptace individua k existujícím podmínkám jako hlavního nástroje integrace do systému i na adaptační schopnost systému samého. V socialismu jde nejen o adaptaci, ale také a stále více – o rozvíjení tvořivé aktivity všech společenských tříd a skupin, každého jednotlivce, jež je nenahraditelným zdrojem a nástrojem uskutečnění těch cílů, jež jsou společnosti vlastní. Tvořivost jako skutečný lidský atribut je ve vztahu k individuu uvolňována teprve v podmínkách socialismu a s jeho rozvojem.

V práci je postavena i nově problematika spotřebních vztahů v socialistické společnosti, která nechce vycházet ze „spotřeby samé“, ale z koncepce a ze zaměření socialistického životního způsobu. Autoři nechtějí stavět „ducha“ proti „přírodním“ a „přízemním“ požitkům těla, ale formovat nově vzniklé lidské potřeby i způsoby jejich uspokojování. Vztah autorů k spotřebním předmětům „dlouhodobé spotřeby“, je vyjádřen velmi výstižně. „Vztah k těmto spotřebním předmětům v dnešní etapě vývoje socialismu nemůže být založen ani na jejich jednostranném odsouzení, ani ovšem na jejich bezvýhradném přijetí jako základního kritéria vstupu. Je známo, že všechny tyto předměty mají svůj dvojnásobný vnitřně protikladný efekt charakterizovaný tím, že částečně a přechodně ulehčují, částečně však rostoucí měrou postupně ztěžují zásadní společenské řešení“ (318). V podmínkách socialismu – přes jisté individuální a skupinové rozdíly – nemají „věci“ bytostně prestižní charakter, platí to o většině užívání spotřebních předmětů. Asketismus není cílem socialismu, a proto B. Filipcová a J. Filipec odmítají projevy „spo-

třebitelského vztahu k věcem“, jejich ne-
úměrné zveličování a zejména to, „aby
vlastnické vztahy ke spotřebním věcem
byly odtrhovány od typů vlastnických
vztahů k výrobním prostředkům, a tedy
od výrobních poměrů mezi lidmi dané
společnosti“ (320). Racionálnější forma
využívání spotřebních předmětů je nutná,
a racionalita zdůrazňována v této práci,
je podřizována základním společenským
procesům podmiňujícím socialistický roz-
voj a na něm založený socialistický život-
ní způsob.

Uvedená studie je více než „kritikou“
buržoazní sociologie a zejména jejich kon-
cepce na kvality života, styl života nebo
„volného času“ – je skutečně vhodně
označena jako „různoběžky života“ –
v těchto „různoběžkách“ se neustále roz-
cházejí tendence společenského pohybu,
síly kapitalismu a socialismu. Různoběžky
života to nejsou jenom rozdílné a rozpor-
né teorie, počínaje růstovými teoriemi W.
Rostowa, Galbraithovými úvahami o spo-
lečnosti hojnosti nebo Aronovými disputa-
mi na téma tzv. industriální společnosti
a marxismu-leninismu, – ale rozdílné ob-
jektivně probíhající procesy odrážející
konflikt dvou soustav, dvou rozdílných
stylů života – kapitalismu a socialismu.

Právě proto práce, že nechce být je-
nom objektivistickým popisem tohoto kon-
fliktu, ale „angažovaným příspěvkem
v zápasu o socialistický životní způsob,
zasluhuje větší pozornost než běžná aka-
demická nebo spekulativní studie. „Nový
život“ – říkají B. Filipcová a J. Filipec –
„nečeká na člověka v ‚království nebes-
kém‘, ani mu nemůže být dán zhůry,
jako dar, není na prodej, ani zadarmo.
Vskutku nový a vpravdě lidský, socia-
listický způsob života vzniká výhradně
jako dílo pracujících mas“ (347). Potře-
ba teoretické analýzy, interpretací toho,
co nového a zdravého v socialistické spo-
lečnosti vzniká, jako i ochrana toho no-
vého – to je samozřejmě i úkol všech
humanistů, co v zápasu kapitalismu a
socialismu, stojí na straně pokrokových
sil, tj. sil socialismu. „Různoběžky ži-

vota“ je teoreticky podnětnou studií při-
spívající významnou měrou k sebepoznání
socialistické společnosti a jejich reálných
tvůrců.

Martin Marušíak

**Kolektiv autorů: Socialistický způsob ži-
vota, Nakladatelstvo Pravda, Bratislava
1974, s. 169. Uspořádal RSDr. Alexander
Houska**

Jde o sborník statí osmi slovenských auto-
rů opatřený úvodem pořadatele. Sborník
je určen na pomoc ekonomické propa-
gandě a agitaci. Je tedy určen poměrně
širší veřejnosti a netvoří nějaký vědecký
soubor statí jen pro odborné zájemce. Je
však napsán autory, o nichž je známo,
že se téměř všichni pravidelně a někteří
již delší dobu zabývají otázkami socia-
listického způsobu života. Předkládají
tedy širší veřejnosti výsledky vědecké a
teoretické práce, která je součástí plánů
práce vědeckovýzkumných pracovišť. Již
z obsahu je zřejmé, že sborník má urči-
tou pevnou koncepci a že pořadatelé šlo
o to, aby byly zastoupeny statí, které by,
ukázaly nejdůležitější problémy a souvis-
losti. Uspořádání sborníku je řešeno tak,
že začínají statí, jež mají charakter po-
jmové a kategoriální analýzy, a pak ná-
sledují příspěvky, které jsou konkretizací
základního pojetí. Ty se zabývají socia-
listickým způsobem života v souvislostech
s jinými bezprostředně působícími oblast-
mi a jevy. F. Hronský se snaží v úvodní
a teoreticky pojaté statí vymezit podsta-
tu socialistického způsobu života a jeho
funkcí ve vývoji vyspělé socialistické spo-
lečnosti. E. Magdolen pojednává o cestách
a nástrojích cílevědomého působení socia-
listické společnosti na formování způsobu
života. M. Hronský analyzuje změny prá-
ce a jejich vliv na utváření socialistic-
kého způsobu života, L. Pisca uvádí so-
cialistický způsob života do souvislosti se
sociálními jistotami a sociálním plánová-
ním. L. Kozár zkoumá některé problémy
aplikace socialistického způsobu života
v současné praxi řídicích orgánů. I. Grí-
ger věnuje svou statí vlivu životního pro-
středí na utváření socialistického způsobu